

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИВАТНИХ І ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМ ПАТЕНТУ НА ВИНАХІД, КОРИСНУ МОДЕЛЬ, ПРОМИСЛОВИЙ ЗРАЗОК

Ірина Коваль,

доцент кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету, кандидат юридичних наук

Відносини, що виникають у зв'язку з визнанням недійсним патенту на винахід, корисну модель, промисловий зразок, становлять сферу перетинання широкого кола інтересів як приватного, так і публічного характеру стосовно охоронюваного об'єкта патентного права. Йдеться, передусім, про інтереси патентовласника, що полягають у забезпеченні монопольного використання науково-технічного рішення; інтереси інших професійних учасників ринку, зацікавлених у безперешкодному використанні винаходу, промислового зразка на підставі договору, укладеного з патентовласником; інтереси особи, права інтелектуальної власності якої порушуються в результаті отримання патенту на відповідний об'єкт іншою особою без належних підстав. Водночас, визнання патенту недійсним позиції забезпечення публічних інтересів держави, котрі полягають у створенні умов для надійної правової охорони об'єктів промислової власності задля формування засад інноваційної моделі розвитку економічних відносин.

Означені обставини актуалізують дослідження стану законодавчого відображення інтересів учасників відповідних правовідносин у визначенні підстав і наслідків визнання патенту недійсним.

Наукова розробка питань визнання недійсними патентів на винахід, корисну модель, промисловий зразок, привертає увагу багатьох українських й російських учених, які досліджують

їх у контексті способів захисту прав промислової власності, правової охорони винаходів, припинення прав патентовласника тощо. Цим питанням присвячені праці Ч. Азімова, Є. Гареева, О. Городова, В. Макоди, О. Мельник, О. А. Підпригори, О. О. Підпригори, О. Ришкової, О. Сергеева, та ін.

Зміст підстав визнання патенту недійсним регламентовано на рівні спеціальних патентних законів (ст. 33 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», ст. 25 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки»). Усі підстави об'єднує наслідок недійсності — визнання патенту таким, що не набрав чинності від дати публікації відомостей про видання патенту. Підставами визнання недійсним патенту є такі:

- а) невідповідність запатентованого винаходу, корисної моделі, промислового зразка умовам патентоздатності;
- б) наявність у формулі винаходу, корисної моделі ознак, яких не було в поданій заявці; наявність у сукупності істотних ознак промислового зразка ознак, яких не було в поданій заявці;
- в) порушення правил патентування винаходу в іноземних державах за процедурою Договору про патентну кооперацію;
- г) видача патенту внаслідок подання заявки на винахід, корисну модель, промисловий зразок з порушенням прав інших осіб.

Невідповідність запатентованого винаходу, корисної моделі, промислового зразка умовам патентоздатності є найбільш поширеною на практиці підставою недійсності патенту, що веде до анулювання правової охорони об'єкта, котрий, як з'ясувалося після видання патенту, не відповідає умовам патентоздатності. Такими умовами для винаходу є новизна, винахідницький рівень, промислова придатність; для корисної моделі — новизна, промислова придатність; для промислового зразка — новизна.

Наявність у формулі винаходу, корисної моделі ознак, яких не було в поданій заявці (наявність у сукупності істотних ознак промислового зразка ознак, яких не було в поданій заявці) — наступна підстава визнання патенту недійсним. Її зміст викликає серед фахівців цілком доречні сумніви щодо доцільності закріплення такої підстави. Як висловлюється з цього приводу В. Макода, незрозуміло, яким чином суттєва ознака, визначена в патенті, та якої не було в заявці, може вплинути на зміст прав власника об'єкта промислової власності. Автор вважає за доцільне вносити виправлення до патенту, а не визнавати його недійсним, підкреслюючи, що вини заявника в цьому немає [1, 74].

Логіка законодавця в закріплення зазначеної підстави недійсності патенту, орієнтовно, полягає в недопущенні фактів зміни обсягу правової охорони запатентованого об'єкта порівняно з ознаками, що заявлялися під час подання заявки. Таким чином прагнуть запобігти випадкам, коли в поданій заявці зазначено одні ознаки формули винаходу й саме щодо них проводилася кваліфікаційна експертиза, а зрештою в патенті сформульовано інші «неперевірені» ознаки. Сукупність усіх ознак буде визначати обсяг правової охорони винаходу, а отже, і предметні межі дії відповідного патенту. Водночас, потрібно погодитись з вищенаведеною позицією вченого,

який бачить можливість вирішення такої невідповідності ознак через внесення виправлень до патенту, а не визнання його недійсним. Ця позиція видається більш виваженою та виправданою, адже заявник не є суб'єктом зазначених дій, оскільки не має правової можливості доступу до процедури формування остаточного змісту патенту. В сучасних складних економічних умовах розвитку національної промисловості визнання на цій підставі недійсним патенту, що є важливим інструментом забезпечення повноцінного функціонування інноваційної системи, навряд чи є ефективним кроком на шляху досягнення такого завдання. Зазначена підстава недійсності патенту не сприяє укріпленню патентної захищеності вітчизняних підприємств, робить патент «уразливим», залежним від технічних вад національної системи видання патенту.

Порушення правил патентування винаходу в іноземних державах — наступна підстава недійсності патенту — ґрунтується на неподанні до Державної служби інтелектуальної власності міжнародної заявки в разі, якщо патентування винаходу проводиться за процедурою Договору про патентну кооперацію (ч. 2 ст. 37 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»). Відповідно до попередньої редакції зазначеної підстави недійсності патенту особа, що намагалася запатентувати результат науково-технічної творчості в іноземних державах, мала дотримуватися встановлених вимог щодо попереднього подання заявки до національного патентного органу. У науковій літературі зазначена попередня редакція зазнала критики. Так, на думку О. Мельник, за своїм характером ця підстава є каральною, крім цього, патент на винахід України надає його власникові право власності, а це означає, що він відповідно до Конституції України має право володіти, користуватися і розпоряджатися винаходом

ЗАХИСТ ПРАВ

на свій розсуд [2, 138]. Справді, охоронний документ призначений забезпечувати його володільцеві повну можливість здійснювати на власний розсуд будь-які дії з охоронюваним винаходом, корисною моделлю, промисловим зразком. Утім, як і будь-яке суб'єктивне право, виключне право, що надається патентом, має здійснюватись відповідно до певних принципів і правил, спрямованих на забезпечення інтересів інших осіб, суспільства, держави в цілому. Тож дії заявника, який знаючи про необхідність попереднього звернення до національного патентного відомства, обходить це правило, обґрунтовуючи свої дії «абсолютним правом власності», можуть підпадати під ознаки дій у формі зловживання права. Останнє проявляється в здійсненні суб'єктивного права в межах дозволеної поведінки, проте з використанням недозволених форм його реалізації, що може зашкодити правам та інтересам інших осіб. При цьому зачіпаються публічні інтереси держави в контролюванні та збереженні секретності інформації, що може мати цінність у зв'язку із забезпеченням економічної, екологічної та іншої безпеки країни. З огляду на це, небезпідставними є висловлені в науковій літературі пропозиції про доцільність відновлення попередньої редакції правової норми про порушення правил патентування в іноземних країнах як підстави для визнання патенту недійсним [3, 257].

Наступна підстава недійсності патенту пов'язана з виданням патенту внаслідок подання заявки з порушенням прав інших осіб. Її нормативне закріплення спрямоване на припинення можливостей патентовласника, який подав заявку з порушенням прав інших осіб на патентування певного науково-технічного результату, безпідставно користуватися монопольними перевагами патенту. Йдеться про порушення прав осіб, які виникли на результат науково-технічної творчості

до подання патентовласником заявки на отримання патенту. Наприклад, права справжніх авторів, співавторів творчого результату на подання заявки, права роботодавця щодо патентування службового винаходу тощо. Застосування зазначеної підстави недійсності ускладнюється тією обставиною, що законодавство у сфері промислової власності має недосконалий рівень визначеності поняття «права інших осіб» та ознак порушень цих прав. Для визнання патенту недійсним на цій підставі повинен бути встановлений факт порушення права, кваліфікація якого залежить від вибору відповідної правової норми, що закріплює нормативну характеристику того чи того правопорушення. Повною мірою це стосується відсутності законодавчо закріплених видів за ознак порушень прав авторів, співавторів, інших управомочених осіб, що мають буди підставою для визнання патенту недійсним.

Поряд з дослідженням підстав визнання патенту недійсним, важливим є з'ясування *наслідків застосування цього правового механізму*, позаяк недійсність патенту може супроводжуватися значними матеріальними втратами, що об'єктивно спричиняються патентовласнику й особам, котрі правомірно використовують об'єкт за його згодою. Це, передусім, втрати, що їх зазнає безпосередньо власник патенту, а також сторона ліцензійного договору (ліцензіат), укладеного з патентовласником, адже, розраховуючи на забезпечення патентом монополію у використанні винаходу, вони здійснили значні вкладення в матеріально-технічну підготовку, договірне, рекламне забезпечення промислового впровадження та використання винаходу. Внаслідок визнання патенту недійсним монополія на використання винаходу втрачає своє економічне та юридичне значення достроково, спричиняючи втрати. Невизначеною є й доля ліцензійних договорів і ліцензійних платежів, сплачених на користь патентовласника за лі-

цензійним договором до визнання патенту недійсним.

У літературі висловлюються різні бачення вирішення наведеної проблеми, зокрема — визнання ліцензійних договорів, укладених до визнання патенту недійсним, також недійсними [3, 257], а всіх платежів, отриманих власником патенту на підставі цих договорів, — безпідставним збагаченням [4, 122]. Автор остатнього підходу спирається на положення ст. 1212 ЦК України про зобов'язання щодо повернення безпідставно набутого майна та можливість застосування цього механізму до вимог про повернення виконаного за недійсним правочином. Окреслений погляд на вирішення проблеми відшкодування майнових втрат, спричинених визнанням патенту недійсним, як видається, може забезпечити відновлення майнового становища лише ліцензіата й інших осіб, які використовували запатентований об'єкт за згодою патентовласника, та сплачували йому винагороду. Проте питання забезпечення інтересів власника патенту залишається невирішеним.

За умов відсутності в національному законодавстві чітких правил стосовно долі ліцензійних договорів, укладених на підставі визнаного недійсним патенту, доцільно з'ясувати іноземний досвід нормативної регламентації цих питань. Так, відповідно до Цивільного кодексу Російської Федерації ліцензійні договори, укладені до прийняття рішення про недійсність надання правової охорони товарному знаку, зберігають свою дію тією мірою, в якій вони були виконані до моменту прийняття рішення (ч. 4 ст. 1398) [5].

Російський варіант вирішення означеної проблеми може бути прийнятний як позитивний для запозичення, оскільки, на відміну від вищезазначеного підходу у вітчизняній літературі, зважає на майнові інтереси обох сторін ліцензійного договору, що видається логічним і справедливим. Адже під час дії договору ліцензіар от-

римував ліцензійні платежі, а ліцензіат за час користування ліцензією — значні прибутки, які компенсували йому сплачені платежі. Покладання тягаря наслідків недійсності патенту повністю на патентовласника (який зазнав власних втрат, плюс повинен повернути ліцензіату сплачені ним ліцензійні платежі) може бути перешкодою для практики укладання ліцензійних договорів у сфері промислової власності, що є недопустимим у сучасних економічних умовах. Тож обґрунтованим було б встановлення загальних правил про припинення договірних відносин у разі недійсності патенту, а не визнання ліцензійного договору недійсним. Водночас сторони відповідного договору не позбавлені можливості на власний розсуд встановлювати інші наслідки недійсності патенту щодо їхніх відносин.

Доречно підкреслити, що у відносинах, які є суміжними з недійсністю патенту — пов'язаними з достроковим припиненням дії патенту — законодавець чітко висловив свою позицію стосовно відшкодування за рахунок патентовласника збитків, спричинених зв'язку з достроковим припиненням дії патенту особі, якій було надано дозвіл на використання винаходу, промислового зразка, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 2 ст. 467 ЦК України). Позиція законодавця в регламентації зазначених наслідків видається цілком зрозумілою, адже підстави припинення патенту повністю «контролюються», тобто їх настання залежить від правовласника (несвоєчасна сплата щорічного збору, відмова від патенту), а щодо визнання патенту недійсним — далеко не завжди. Недійсність патенту — це факт, що є ризиковим і непередбачуваним для будь-якого патентовласника (особливо щодо корисних моделей і промислових зразків, перевірка яких обмежується формальною експертизою). З огляду на це, наслідки визнання патенту недійсним

ЗАХИСТ ПРАВ

і припинення його чинності патенту не мають бути однаковими.

Беручи до уваги, що перевірка відповідності заявленого об'єкту умовам патентоздатності становить обов'язок спеціально створеного державного органу — Державної служби інтелектуальної власності — в юридичній літературі висловлюються твердження про покладання обов'язку з відшкодування збитків, заподіяних власникові патенту визнанням останнього недійсним, саме на цей державний орган [6, 55]. Як зазначає автор такого підходу, О. Ришкова, негативні наслідки в такому разі повинна нести установа, працівники якої припустилися помилки при виданні патенту [7, 63].

Погоджуючись загалом з постановкою питання про необхідність розв'язання зазначеної проблеми, можна висловити деякі уточнення з приводу конкретного механізму її реалізації.

По-перше, визначення суб'єкта, котрий повинен відшкодувати заподіяну шкоду, має спиратися на загальні положення зобов'язального права про відповідальність держави за діяльність державних органів. Ст. 56 Конституції України закріплює принцип обов'язкового відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових осіб, службовців при виконанні своїх повноважень. Відповідно до Закону України «Про виконавче провадження», виконання рішень судів про стягнення шкоди, спричиненої державними органами, здійснюють органи Державного казначейства в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Цивільний кодекс України також встановлює засади відшкодування державою шкоди, завданої фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади при здійсненні ними своїх повноважень, незалежно від вини цих органів (ст. 1173). Відповід-

но до ст. 1174 ЦК України, шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державної влади при здійсненні нею своїх повноважень, відшкодовується державою незалежно від вини цієї особи. Наявність і розвиненість інституту відповідальності держави визнається однією із суттєвих ознак правової держави. Як підкреслює В. Ковальський, сучасна теорія права розглядає наявність механізмів юридичної відповідальності держави як фактор ефективної діяльності державного апарату. Мова йде про постановку загальнотеоретичної проблеми юридичної відповідальності держави за всеосяжні наслідки, тобто як за історичні, так і за сьогоденні результати її діяльності [8, 14].

По-друге, важливо розрізнити характер підстав для визнання патенту недійсним, які можуть бути пов'язані як з діями державного органу, що засвідчує патентоздатність науково-технічного рішення, так з діями заявника, який отримав статус патентовласника (подання заявки з порушення прав інших осіб). З огляду на це, покладення обов'язку з відшкодування збитків, заподіяних визнанням патенту недійсним, на державу в усіх випадках навряд чи є обґрунтованим. Держава має забезпечити відновлення майнового становища патентовласника лише, коли підстава недійсності причинним зв'язком пов'язана з діями Державної служби інтелектуальної власності. До таких підстав належать перші дві: 1) невідповідність запатентованого винаходу, корисної моделі, промислового зразка умовам патентоздатності; 2) наявність у формулі винаходу, корисної моделі ознак, яких не було в поданій заявці (наявність у сукупності істотних ознак промислового зразка ознак, яких не було в поданій заявці).

По-третє, доцільно зважати на специфіку об'єкта експертизи, що проводиться на відповідність умовам право-

вої охорони, — результату творчої діяльності, новизну якого встановити з абсолютною (стовідсотковою) точністю не завжди є можливим. З огляду на це, обсяг майнового відшкодування зазначеним державним органом має обмежуватися витратами, фактично понесеними патентовласником (тобто реальними збитками), без стягнення недотриманих доходів (втраченої вигоди).

По-четверте, суттєві значення мають особливості порядку патентування різних об'єктів патентного права. Лише стосовно винаходу проводиться повноцінна перевірка заявки щодо патентоздатності результату творчої діяльності в сфері технології. Так, відповідно до ст. 16 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», експертиза заявки стосовно винаходу складається з попередньої експертизи, формальної експертизи та кваліфікаційної. Саме під час останньої перевіряється відповідність заявленого винаходу умовам патентоздатності. Щодо промислового зразка та корисної моделі законодавством передбачена явочна процедура надання правової охорони, тобто без проведення кваліфікаційної експертизи (експертизи по суті) (ч. 8 ст. 14 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки»). Отже, патенти на корисну модуль і промисловий зразок видаються «під відповідальність» заявників з точки зору відповідності цих об'єктів умовам патентоздатності, тому такі заявники мають самостійно унебезпечити себе від можливих проблем з патентуванням промислового зразка (проводити самостійний патентний пошук тощо). Доцільно зазначити, що явочні процедури надання правової охорони промислового зразку і корисній моделі передбачено в багатьох державах-членах ЄС, де встановлення умов патентоздатності цих об'єктів здійснюється, зазвичай, у зв'язку з розглядом заперечення проти реєстрації промислового зразка чи позову про визнання реєстрації промислового зразка недійсною [9, 291].

З огляду на окреслені положення, покладання обов'язку щодо відшкодування шкоди, спричиненої внаслідок визнання патенту недійсним на Державну службу інтелектуальної власності, є можливим, по-перше, лише щодо патенту на винахід; по-друге, у разі наявності перших двох підстав недійсності патенту на винахід.

Національним патентним законодавством передбачено судовий порядок визнання патенту недійсним, що забезпечує максимальні гарантії дотримання прав та інтересів правовласників та інших зацікавлених осіб, на відміну від адміністративного порядку анулювання патенту, який існує в деяких інших країнах (наприклад, у Російській Федерації таким органом є федеральний орган виконавчої влади з інтелектуальної власності). Водночас проблеми розмежування судових юрисдикцій у сфері вирішення спорів щодо прав інтелектуальної власності створюють певні складнощі в процесі застосування відповідних правових норм.

Серед фахівців точаться активні дискусії з приводу розмежування господарської та адміністративної юстиції у справах, пов'язаних із захистом прав промислової власності, зокрема й щодо визнання недійсним патенту, за участю органу державної влади. На тлі таких дискусій переважає позиція, відповідно до якої обстоюється необхідність збереження усталеної практики розгляду спорів у сфері промислової власності господарськими судами. Як основні аргументи наводяться, зокрема, підготовленість суддівського корпусу щодо кваліфікованого розгляду цієї категорії справ, суб'єктний склад і господарський характер спорів, позитивний досвід спеціалізації суддів, проведеної в господарських судах. Визначальним є той факт, що справи, пов'язані з визнанням недійсними правовстановлюючих охоронних документів (у яких одним з відповідачів є орган державної влади, іншим — власник патенту), тісно пов'язані з розглядом конфлікт-

ЗАХИСТ ПРАВ

них ситуацій економічного (господарського) характеру про порушення суб'єктивного майнового права. Так, типовою є ситуація, коли позивач подає позов про припинення порушення прав, які надаються патентом, а відповідач, своєю чергою, висуває зустрічний позов про визнання такого патенту недійсним. Окремий розгляд таких справ господарським і адміністративним судами не сприятиме ефективному правосуддю, адже затягне в часі та загально ускладнить вирішення справи, призведе до формування суперечливої судової практики.

У науці господарського процесу з приводу розмежування підвідомчості господарських і адміністративних судів доводиться, що компетенція господарського суду має поширюватися на такі справи про визнання недійсними актів, які безпосередньо виникають з господарських відносин, а оспорувані акти мають породжувати, змінювати чи припиняти саме господарські відносини. Якщо суб'єктом видання акту є суб'єкт владних повноважень, який реалізує владну компетенцію в сфері управління, і цей акт не стосується господарської діяльності, то такий документ підлягає оскарженню в порядку адміністративного судочинства [10, 11].

Державна служба інтелектуальної власності, приймаючи рішення (акти) про видання патенту, засвідчує набуття суб'єктивного права на об'єкт промислової власності. Відповідно, отримання патенту суб'єктом господарювання є підставою виникнення господарських майнових правовідносин промислової власності, пов'язаних із залученням цих прав до господарського обороту. Отже, йдеться про реалізацію зазначеним державним органом господарської компетенції, спрямованої на організацію та створення умов для ефективного здійснення господарської діяльності [11, 100].

На користь вищезазначеного свідчать роз'яснення Вищого господарського суду України, який підкреслив,

що спори, пов'язані з визнанням недійсними документів, які встановлюють право на об'єкти інтелектуальної власності (свідоцтва, патенти), стосуються питань права власності на відповідні об'єкти й за своїм характером є цивільно-правовими чи господарсько-правовими та не належать до публічно-правових спорів, а тому мають вирішуватися за правилами господарського судочинства [12].

Такої ж думки дотримуються фахівці. Так, В. Жаров стверджує, що спори, пов'язані з визнанням недійсними охоронних документів, дострокове припинення дії свідоцтва на торговельну марку мають розглядатися судами загальної юрисдикції за правилами судової процедури, відображеними в Господарському та Цивільному процесуальних кодексах України [13, 8]. О. Орлюк і О. Дорошенко доходять обґрунтованого висновку, що превалювання приватноправових інтересів над публічноправовими в контексті захисту прав інтелектуальної власності унеможливорює передачу спорів у цій сфері з юрисдикції спеціалізованих господарських судів судам адміністративним [14].

Підсумовуючи наведене, можна констатувати, що визнаний серед фахівців та підтриманий Вищим господарським судом України принцип розмежування судових юрисдикцій щодо розгляду спорів про визнання недійсним охоронного документа, що засвідчує права промислової власності, має бути відображено на законодавчому рівні задля формування однозначної правозастосовної практики.

Проведений аналіз свідчить про доцільність доопрацювання правових засад регламентації підстав, наслідків та порядку визнання недійсним патенту на винахід, корисну модель, промисловий зразок для забезпечення гармонійного поєднання, балансу приватних і публічних інтересів у зазначеній сфері. ♦

Список використаних джерел

1. Макода В. Є. Припинення правової охорони промислового зразка та захист прав на нього // *Право України*. — 2000. — № 6. — С. 72–26.
2. Мельник О. М. Цивільно-правова охорона інтелектуальної власності в Україні : дис. докт. юрид. наук за спец. : 12.00.03 / Національний університет внутрішніх справ. — Х., 2004. — 403 с.
3. *Право інтелектуальної власності: Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України* / За заг. ред. М. В. Паладія, Н. М. Мироненко, В. О. Жарова. — К. : Парламентське вид-во, 2006. — 432 с.
4. Гареев Є. Ш. Правова охорона винаходів : дис... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.03 / Одеська національна юридична академія. — Одеса, 2007. — С. 202.
5. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть 4. Принят 18.12.2006 года // *Собрание законодательства РФ*. — 2006. — № 52 (1 ч.). — Ст. 5496.
6. Ришкова О. Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок як об'єкт захисту // *Юридична Україна*. — 2004. — № 11. — С. 50-57.
7. Ришкова О. В. Захист прав інтелектуальної власності за цивільним законодавством України : дис... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.03 / Одеська національна юридична академія. — Одеса, 2007. — 201 с.
8. Ковальський В. С. Охоронна функція права як соціальний правовий феномен : автореф. дис... докт. юрид. наук за спец. : 12.00.01 / Інститут законодавства Верховної Ради України. — К., 2011. — 36 с.
9. *Правове забезпечення сфери інтелектуальної власності в Україні в контексті Європейської інтеграції: концептуальні засади : монографія* / за науковою редакцією О. П. Орлюк: кол. авторів: В. С. Дроб'язко, А. В. Міндрул, О. О. Тверезенко, Л. І. Работягова, О. О. Штефан та ін. — К. : Лазурит-Поліграф, 2010. — 464 с.
10. Черленяк М. І. Підвідомчість справ господарським судам України: Автореф. дис... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Інститут економіко-правових досліджень НАН України. — Донецьк, 2008. — 22 с..
11. Бобкова А. Г. Щодо правової природи відносин з набуття прав на об'єкти промислової власності / Бобкова А. Г., Коваль І. Ф. // *Правничий часопис Донецького університету*. — 2011. — № 1 (25). — С. 94–100.
12. Про внесення змін і доповнень до деяких роз'яснень президії Вищого арбітражного суду України та рекомендацій президії Вищого господарського суду України: Рекомендації президії Вищого господарського суду України від 16.01.2008 року № 04-5/5 // *Вісник господарського судочинства*. — 2008. — № 1.
13. Жаров В. Врегулювання спорів у процесі набуття прав інтелектуальної власності // *Інтелектуальна власність*. — 2007. — № 5. — С. 4–8.
14. Орлюк Е., Дорошенко А. Зачем меняют подсудность споров? Каким судам подсудны споры в сфере интеллектуальной собственности? // *Юридическая практика* — 2005. — № 49.